

Archaický Homo sapiens

Několik desetiletí po publikaci Darwinovy knihy O původu druhů v roce 1859 zachvátil Evropu a Ameriku zájem o původ člověka. Prakticky neexistovaly žádné fosilní nálezy, většina vědců se zabývala srovnávacími studii recentních primátů a člověka a tak se snažila najít odpověď na otázku odkud a jak se objevil první zástupce rodu Homo. Hlavní důraz byl kladen na pohyb člověka po dvou nohou, oponovatelnost palce, velký mozek a další znaky, které si každý autor vybral sám (Bowler 1989). Hlavní slovo měli Sir Arthur Keith a Sir Grafton Elliot Smith. Tito badatelé viděli odlišnost člověka od ostatních primátů především ve velikém mozku, který je v živočišné říši unikátní. Velká kraniální kapacita byla přijata za základní znak pro zařazení do rodu Homo.

Objevy datované do pozdního pleistocénu ukazují, že existovali anatomicky moderní lidé s velkým mozkiem (kromaňonci). Objev fosílií neandertálců, kteří měli odlišnou morfologii byl interpretován jako objev nové linie ve vývoji člověka, která nesla primitivnější znaky a vyvíjela se paralelně s kromaňonci. Tato interpretace je také známa pod názvem presapienční hypotéza, protože do vývojové linie člověka řadí nálezy, které nesou odvozené znaky a vyřazuje předky, kteří mají znaky primitivní, označuje je za opičí nebo mají moc malou kraniální kapacitu.

Největší podporou pro presapienční hypotézu byl objev piltdownského člověka, což byly nálezy série podvržených fosílií nalezené v hrabství Sussex v Anglii. v letech 1908 – 1912. Tyto nálezy byly považovány za nejstarší, podle geologického datování, nálezy datované do raného pleistocénu nebo pliocénu. Byly považovány za nejstarší dosud objevené předky člověka. Piltdownská lebka nesla znaky zvětšené kraniální kapacity moderního Homo sapiens. Čelist, o které se později ukázalo, že patřila orangutanovi, byla interpretována jako nesoucí staré opičí znaky. Morfologie piltdownských nálezů ovlivňovala po mnoho let interpretaci vývoje člověka. Ovšem rozrůstající se fosilní nálezy, zvláště nálezy australopitéků postupně přinutily vědeckou komunitu změnit názor.

Kdy se objevil první zástupce druhu Homo sapiens je dosud nezodpovězenou otázkou. Některé nejnovější objevy ukazují, že Homo sapiens se objevil mnohem dříve, než někteří paleoantropologové předpokládají. Zatím je uznávána teorie, že to bylo asi před 250 tisíci lety. Objevy lebky z Petralony datované 230 tisíc a více, a z lokality Bodo v Etiopii (obr. 11-13) datovaná na 500 tisíc let jsou pravděpodobně prvními představiteli druhu Homo sapiens. Tyto nálezy nesou ještě mnoho primitivních morfologických znaků, že někteří je řadí ještě mezi H. erectus. Jiní badatelé, je však řadí spolu s mladšími nálezy z Afriky a Asie mezi H. sapiens, který se objevil asi před 500 tisíci lety. (tab. 11-1).

Historií vývoje H. sapiens se badatelé zabývají již přes 100 let. První nálezy dnes řazené do H. sapiens jsou nálezy neandertálců. Molekulární studie vnesly trošku světla do problému původu H. sapiens ale dodnes se badatelé neshodli na tom, zda tyto výzkumy přijmout či odmítnout. Studie mitochondriální DNA známé pod populárním názvem Hypotéza africké Evy ukázala, že základní oddělení lidských populací se odehrálo mezi subsaharskými africkými populacemi a zbytkem světa a že největší genetické vzdálenosti se u lidského druhu vyskytují v Africe, kde jsou nejvzdálenější populací křováci Khosian. Výsledky tohoto výzkumu ukazují, že v Africe se vyskytují nejvíce různorodé populace, je zde největší diverzita mezi populacemi v rámci mt DNA. Analýzou mt DNA se ukázalo, že všechny současné lidské populace se od svého předka oddělily před 140 a 290 tisíci lety a tento předek pocházel z Afriky.

Jak víme z minula, H. erectus osídlil celý starý svět. Jednalo se o velice rozšířený a dobře adaptovaný druh. Ačkoliv je jasné, že H. sapiens nahradil H. erectus, protože jejich nálezy se nacházejí stratigraficky výše, časový sled, geografické rozšíření, ekologické podmínky a evoluční kontext jsou dosud předměty rozsáhlých výzkumů. Vyvinul se H. sapiens z H.

erectus po celém světě nebo se vyvinul z jedné populace, která se později rozšířila do celého světa jak to ukazují molekulární teorie. Existovalo křížení mezi novými příchozími a starými populacemi, nebo byly staré populace zcela nahrazeny nově příchozími? Také existuje možnost, že spolu s druhem *H. erectus* a *H. habilis* existovaly ještě jiné druhy rodu *Homo*, z nichž jeden dal vznik *Homo sapiens*.

Fosilních nálezů *Homo sapiens* je mnohem více než nálezů jeho předchůdců. *Homo sapiens* je také více geograficky rozšířen např. ve srovnání s *H. erectus*.

Nejprimitivnější zástupce druhu *H. sapiens* se objevil před 400 – 500 tisíci lety. Měl zakulacenou mozkovnu, chyběl mu sagitální hřeben a occipitální val, charakteristický pro *H. erectus*. Nadočnicové oblouky měl nejsilnější ve střední části očníce a směrem k čelní kosti přecházely plynule v čelo. Ve srovnání s *H. erectus* měl ranný *H. sapiens* zvětšenou mozkovnu, i když kraniální kapacita byla ještě menší než u současného *H. sapiens sapiens*. Změny chrupu jsou omezeny pouze na redukci velikosti zubů.

Jak ukazují nálezy a geochronologická data, nejstarší nálezy *H. sapiens* se nacházejí ve starém světě s výjimkou nejsevernějších oblastí. V letech 1921 a 1925 byly při důlních pracích objeveny nálezy kosterních pozůstatků ranného *H. sapiens* v Kabwe (nebo Broken Hill) (Zambie). Jednalo se o téměř kompletní lebku, horní čelist, pánev, femur, tibií a humerus. Postkranální skelet však nepatří k lebce. Datování tohoto nálezu je obtížné. Je datován na 250 tisíc let, ale jiná datování ukázala že je podstatně starší. Jako třeba Murrill (1983) ji datuje mezi 800 – 600 tisíci lety. Pokud by bylo toto datování správné není možné aby *H. sapiens* se vyskytoval tak brzy a jednalo by se přece jen o *H. erectus*. Lebka z Kabwe má kapacitu 1280 cm³ a má masivní nadočnicové oblouky, snad nejsilnější mezi dosud nalezenými pleistocenními lidmi. Má také ubíhající čelo, dlouhý a široký obličej a tenší kosti mozkovny a slabší svalové úpony. Lebka ze Saldanhy (Alžírsko?) se velmi podobá v morfologických znacích lebce z Kabwe. Bohužel se jedná jen o mozkovnu, obličej se nezachoval. Datování je jako obvykle problematické, je datována asi na 100 tisíc let.

V roce 1973 byla nalezena část lebky na lokalitě blízko jezera Ndutu na západním okraji Olduwaiské rokle. Je datována na 400 tisíc let, ale jako u všech dat ze středního pleistocénu není toto datování spolehlivé. Kapacita lebky je asi 1100 cm³. Tloušťkou lebečních kostí se podobá *H. erectus*, ale mnoho dalších detailních znaků na lebce jako třeba absence sagitálního hřebene a celkový tvar mozkovny ukazují na archaického *H. sapiens*.

Nálezy z Kabwe a od jezera Ndutu a dalších afrických nalezišť datovaných do středního pleistocénu podporují názor, že ranné populace *H. sapiens* se objevily ve druhé polovině středního pleistocénu. Zjemnění až vymizení některých znaků *H. erectus* ukazuje na to že se pravděpodobně jedná o přechodné populace mezi *H. erectus* a *H. sapiens*. Bodo (Etiopie) a Salé (Alžírsko) jsou zástupci nejstaršího *Homo sapiens* v Africe. Petralona (Řecko), mauerská čelist (Německo) a fragmenty lebky z Bilzingslebenu (Německo) jsou nestarší nálezy *Homo sapiens* z Evropy. Jak jsme se bavili minule, nálezy z Petralony, Heidelbergu a Vértessöllös a další jsou některými vědci řazeny do druhu *H. erectus* a jinými zase do *H. sapiens*. Záleží na tom, které znaky si pro klasifikaci vyberou.

V roce 1978 byla objevena dobře zachovalá lebka na lokalitě Dali, v provincii Shaanxi v Číně. Další lebka byla objevena v roce 1984 na lokalitě Jinniushan v provincii Liaoning, další čínský nález pochází z lokality Lontandong v Hexianské oblasti v jihovýchodní Číně a byl objeven v roce 1980. Tato lebka je datována na 280 – 240 tisíc let. Ačkoliv nese některé znaky jako čukutienské lebky řazené k *H. erectus*, má mnohem slabší postorbitální sevření což ukazuje na moderní trend.

V letech 1989 a 1990 byly objeveny dvě lebky v Yunxianu jsou považovány za staré 350 tisíc let a starší na základě biochronologie. Obě jsou bohužel silně poškozené. Jsou zatím řazeny do druhu *H. erectus*, i když v obličejové části již mají některé moderní znaky *H. sapiens*. Tyto dvě lebky hrají významnou roli v diskusi o původu moderního člověka.

Také v Indonézii byly objeveny pozůstatky pravděpodobně *H. erectus*. Bylo to na řece Solo, kde se našlo 13 lebek a fragmentů lebečních kostí a fragmenty tibií a to v letech 1931 a 1941. Lebky se podobají lebce z Kabwe mají typické znaky *H. erectus*, ale kraniální kapacita se pohybuje mezi 1150 a 1300 cm³. Jsou také mnohem větší než nálezy *H. erectus*. Wolpoff předpokládá 10% nárůst kapacity mozku oproti *H. erectus*. Datování nálezů z lokality Solo je odhadováno na 250 tisíc let. V porovnání s lebkami *H. erectus* z Čukutienu jsou solské lebky gracilnější jako u *H. sapiens*. Předpokládá se, že se jedná o přechodné stádium mezi *H. erectus* a *sapiens*.

V roce 1993 byl v anglickém Boxgrove objeven fragment robustní tibie bez obou epifýz. Předpokládá se, že tato kost patřila člověku, který žil v teplém interglaciálu, datovaném na základě biochronologie 524 – 478 tisíc let B.P. Na lokalitě Boxgrove se vykopávky prováděly více než 10 let. Bylo zde objeveno velké množství artefaktů a kostí zvířat se stopami po řeznických zásazích. Boxgroveská tibie je přibližně stejně stará jako mauerská čelist a tudíž řazena k nejstarším evropským nálezům.

Swanscombe v Anglii. Tento nález se skládá z kosti týlní, objevené v roce 1935, levé kosti temenní z roku 1936 a levé kosti týlní objevené o 19 let později (1955). Všechny tyto kosti náleží jednomu jedinci. Na lokalitě ve Swanscombe bylo objeveno kromě lidských kostí také velké množství kamenných nástrojů, řazených k acheulské tradici. Datování ukazuje, že člověk ze Swanscombe žil v interglaciálu asi před 225 tisíci lety. Lebeční kosti ze Swanscombe jsou dobře zachovalé. Lebeční švy jsou dosud otevřené. Věk jedince je na jejich základě odhadován na 20 až 25 let. Lebeční kapacita byla vypočítána na 1275 – 1325 cm³ (Coon 1962), což již odpovídá moderní populaci. Největší odlišnosti od moderní populace u swanscombského nálezu jsou síla lebečních kostí a veliké nadočnicové oblouky. Moderními znaky zase jsou velké kraniální kapacita a s tím spojený zvětšený mozek. Na druhé straně nízká mozkovna a některé další znaky ukazují, že se patrně jedná o přechodnou formu mezi *H. sapiens* a *erectus*. Někteří badatelé řadí swanscombskou lebku do samostatného poddruhu *H. sapiens swanscombensis*.

Steinheimská lebka byla objevena v roce 1933 blízko Stuttgartu v Německu a je datována mezi 240 – 200 tisíci lety. V mnoha znacích se velice podobá lebce ze Swanscombe. Lebka je fragmentární, má poškozenou levou očníci. Také lební báze je otevřená a je možné, že se zde jedná o následky kanibalismu. Lební kapacita byla odhadnuta mezi 1150 a 1175 cm³. Znaky Steinheimské lebky jako jsou nízké ustupující čelo, velké nadočnicové valy, připomínají *H. erectus*. Také ovšem tato lebka nese znaky *H. sapiens* (má zaoblený týl, svalové úpony jsou slabé) a dokonce Neandertálců. Např. obličejová část je relativně malá, obličej a horní čelist již nejsou prognátní, největší šířka lebky leží výše než u *H. erectus* a zuby jsou relativně malé. Přední zuby se nezachovaly, zadní zuby jsou redukovány a jsou taurodontní (tendence ke zvětšování dřevné dutiny a snad i k fúzi kořenů). Kromě taurodontismu zde nejsou patrné další rozdíly od zubů recentního člověka. Steinheim nese kombinaci znaků moderních i archaických.

V Bilzingslebenu v Německu byly objeveny v roce 1971 čtyři fragmenty lebky a jedna stolička (Vlček 1978). Lebka se svou morfologií podobá africkému *H. erectus* z Olduvaické rokle. Má velice silné nadočnicové oblouky, silné lebeční kosti, týlní kost je přerušena horizontálním valem. Spolu s těmito kostmi bylo v Bilzingslebenu objeveno velké množství zvířecích kostí a kamenných nástrojů. Datování ukazuje stáří asi 228 tisíc let. Někteří badatelé řadí člověka z Bilzingslebenu k archaickému *H. sapiens*, jiní jej řadí k *H. erectus*.

Bilzingslébenské kosti se podobají nálezům z Vértesszöllös, který je řazen do druhu *H. erectus*, ale v některých znacích se zase podobá nálezům z Petralony, Steinheimu a Swanscombe. Ve Francii, v jeskyni Arago byly objeveny kosti a materiál starý 200 tisíc let. Pozůstatky člověka z jeskyně Arago se skládají z mnoha izolovaných zubů, phallagů, fragmentů lebky a mandibuly se šesti zuby (Arago 2), poloviny mandibuly s 5 zuby (Arago 13), fragmentu obličejové části lebky dospělého a několika fragmentů postkraniálního skeletu. Tyto pozůstatky patřily 23 jedincům včetně 8 dětí.

Nejkompletnější nález je Arago 21. Jedná se o celou obličejovou část s poškozenou čelní kostí. Má masivní nadočnicové valy, ploché čelo a rovnou prodlouženou mozkovnu. Těmito znaky připomíná *H. erectus* z Asie. Jednalo se o mladého člověka – neměl obroušené zuby (asi 20 letého). Dvě mandibuly pravděpodobně patřily muži a ženě, byly objeveny v letech 1969 a 1970 ve stejné vrstvě. Žádná z nich nepatří k lebce Arago 21. Obě čelisti jsou prognátní a vykazují známky silného žvýkání. Mandibula Arago 2 patří ženě a nese znaky bradového výběžku, což je nejstarší náznak brady v historii vývoje člověka. Mandibuly mají silnější tělo než má mauerská čelist. Zuby z Araga jsou redukované, menší než u *H. erectus*. Dalším francouzským nálezem datovaným do Risského glaciálu je lebka z lokality Biache (jeskyně), která nese společné znaky s nálezem ze Swanscombe v Anglii. Lebka z Biache má také kosti spánkové patro a zadní zuby. Na rozdíl od Swanscombe má Biache plochou oblast lambdy. Lebka je nízká, svalové úpony jsou slabé, týl je zaoblený, processus mastoideus jsou malé. Předpokládá se, že lebka z Biache patřila ženě.

Další nálezy, které jsou datovány do středního pleistocénu a jsou považovány za přechodné formy mezi *H. erectus* a *H. sapiens* jsou Montmaurin, (Touloouse, Francie) jedná se o mandibulu, která se podobá mauerské čelisti v jedněch znacích v jiných připomíná Arago a neandertálce.

Abri Suard (Charente, Francie) fragmenty lebky a dolní čelisti včetně zubů.

Cova Negra (Španělsko) os parietale.

jeskyně Lazaret (Nice, Francie) pozůstatky tří jedinců s acheulskou industrií.

zase reprezentují nejstarší nálezy v Asii. Některé z těchto nálezů, zvláště Mauer,

Bilzingsleben a Ngandong byly dříve přiřazovány do druhu *H. erectus*. Protože morfologické odlišnosti mezi těmito dvěma druhy jsou velice drobné, je možné že existovaly populace, které nesly přechodné znaky mezi oběma druhy.

Jaké selekční síly vyvolaly anatomické změny které má ranný *H. sapiens*, to znamená také změny v chování a adaptacích. Na tuto otázku není snadné odpovědět. Nevíme, proč zmizel occipitální val. Existují hypotézy o změně tvaru a velikosti některých částí mozku, také o změně způsobu žvýkání potravy a tím i sil kterými žvýkací svaly působily na kosti mozkovny, ale tyto hypotézy neposkytly uspokojující vysvětlení v tomto směru. Jeden trend je jasný a to je zvětšující se kapacita mozku. Přírodní výběr jasně preferoval u ranného *H. sapiens* jedince se zvětšeným mozkem a tím pravděpodobně s vyššími duševními schopnostmi.

Mezi vědci neexistuje shoda v definici anatomických znaků, které by charakterizovaly *Homo sapiens*.

Máme sérii Africký a euroasijských fosilních nálezů, které se od *Homo erectus* liší a přitom je jednoznačně nelze přiřadit k *H. sapiens*. Některé z nich mají velkou kraniální kapacitu, která někdy až přesahuje kapacitu moderního člověka. Ovšem jsou robustně stavěné s velkým obličejem, čelistmi a zuby. Někteří badatelé je proto řadí k *H. erectus*, jiní zase k *H. sapiens*. K tomu ke všemu se také nedaří tyto nálezy přesně datovat.

Největším problémem je zjistit jestli opravdu existuje mezi *H. erectus* a *H. sapiens* vývojová kontinuita. Byla nalezena jakási kontinuita mezi *H. sapiens* a pozdními *H. erectus* v oblastech s velkými kolekcemi fosilního materiálu.

Nejdůležitější anatomické rozdíly mezi pozdním *H. erectus* a *H. sapiens* byly nalezeny na mozkovně, jedná se především o její velikost a tvar a méně podstatné rozdíly na obličejové části. Změny chrupu *H. erectus* se týkaly redukce stoliček a zvětšení předních zubů. Některé fosílie *H. sapiens* mají menší stoličky než *erectus*, jiné ale kupodivu větší. Největší rozdíl v postkraniálním skeletu spočívá v úbytku svalové hmoty.

Kapacita lebky některých nálezů *H. sapiens* je asi 1200 cm³, což o 11% převyšuje kapacitu *H. erectus*, jiné fosílie *H. sapiens* mají kapacitu menší než *H. erectus*. Většina změn na lebce vznikla v důsledku zvětšení se mozku a v důsledku redukce svalových úponů na lebce. Zvětšování mozku odráží evoluční změny ve vývoji mozku a jen v menší míře je odrazem zvětšené výšky postavy.

Evoluční vztahy ve druhu *H. sapiens*

Podle fosilních nálezů většina badatelů předpokládá, že *H. sapiens* se vyvinul z *H. erectus*. Tato hypotéza byla zpochybněna autory, kteří tvrdí, že *H. erectus* byl tak moc specializovaný, že nemohl být předkem *H. sapiens*. Většina vědců se shoduje, že nejstarší nálezy řazené jedněmi do druhu *H. erectus* a druhými do druhu *H. sapiens* pravděpodobně představují přechodné formy mezi oběma druhy. Existují tři hlavní hypotézy o vzniku *H. sapiens*. Prvním z nich je model ven z Afriky (taky model Noemovy archy), který potvrzují výzkumy mt DNA. Zastánci této teorie jsou Günter Breuer, Christopher Stringer a genetici Allan Wilson a Rebeca Cann. Podle ní africká populace anatomicky moderního *H. sapiens* opustila Afriku asi před 100 tisíci lety. tato populace se rozšířila ve Starém světě. Podle tohoto modelu náleží všechny fosílie, které jsou řazeny do druhů jiných než *H. sapiens sapiens* (tzv. *presapiens*) k vymřelým liniím, které se na vzniku recentního člověka nepodílely. Tento model pracuje s genetickými daty, které tuto teorii potvrzují, ale nepočítá s morfologickými změnami, které jsou kontinuální a můžeme pozorovat jejich vývoj v určitých oblastech v průběhu času od starších fosilních nálezů po recentního člověka. Např. v asijských populacích jsou dodnes zastoupeny ve vysoké míře lopatovité řezáky jako u asijských fosilií archaického *H. sapiens* nebo *H. erectus*. Evropané mají zase silně vyvinuté nadočnicové oblouky jako archaický *H. sapiens* z Evropy.

Další teorií na vznik *H. sapiens* je tzv. Hybridizační model, propagovaný Erikem Trinkausem a Fredem Smithem. Předpokládá, že v důsledku migrace populací z Afriky docházelo ke genetickému toku, protože místní populace se křížily s nově přichozími a tak docházelo ke kontinuitě morfologických znaků. Výsledkem tohoto křížení byla kombinace anatomických znaků jak ji můžeme v současné době pozorovat u recentních populací. Tento model se neshoduje s molekulárním modelem, protože ten nepředpokládá s křížením ancestrální populace *H. sapiens* po opuštění Afriky s místními populacemi.

Třetím modelem je tzv. multiregionální model (model svícnu), který zastával už Franz Weidenreich a v současné době je propagován Milfordem Wolpoffem. Tento model nesouhlasí s jedním místem jako kolébkou lidstva (Afrikou) jak to tvrdí zastánci modelu ven z Afriky. Předpokládá, že ancestrální populace *H. sapiens* se nacházely v každé oblasti starého světa. Ovšem mezi těmito jednotlivými regionálními populacemi musely existovat styky, které vedly ke křížení a tak se zachovala biologická jednota a vlastně jeden druh *H. sapiens*. Ovšem tady to křížení nehraje takovou roli jako u hybridizačního modelu. Tento model je podporován zejména interpretací paleoantropologických nálezů a s teorií ven z Afriky se neshoduje.

Materiální kultura

Ranný *H. sapiens* používal kamenné nástroje řazené do starého paleolitu. Jedná se stále o kulturu acheulskou, charakterizovanou pěstními klíny.

V průběhu Holsteinského interglaciálu a risského glaciálu došlo ke vzniku přechodných forem od *H. erectus* po *H. sapiens*. Došlo k anatomickým změnám na skeletu člověka a také došlo ke změnám v oblasti jejich materiální kultury a života vůbec. Větší důraz na kulturní adaptace (výkonnější technologie) zredukovaly stresovou zátěž. Vzhledem k tomu co dokázali vyrobit se předpokládá, že měli představivost a byli schopni si představit nástroj ještě před tím, než jej začali vyrábět. Zvětšila se standardizace nástrojů a vznikly nové tvary nástrojů oválné a trojúhelníkovité. Mezi pěstními klíny také existovala velká variabilita. Pravděpodobně byly vyráběny k různým speciálním účelům. Z naleziště Bilzingsleben jsou známy nálezy kostěných nástrojů.

Také byly objeveny pozůstatky dalších chat jako např. v okolí jeskyně Lazaret ve Francii, kde uvnitř jeskyně byly objeveny pozůstatky dvou ohnišť. Vně jeskyně byly objeveny pozůstatky několika stanů a mezi dveřmi každého z nich byla lebka vlka. Samozřejmě, že neznáme význam umístění vlčí lebky mezi dveře, ale určitě byl symbolický a možná také rituální.

V Bilzingsleбену byly podobné struktury také objeveny. To ukazuje, že takové stavby byly v tomto období již obvyklé a mnohem rozšířenější než se dříve předpokládalo.

V průběhu risského glaciálu se mezi jednotlivými populacemi vytvořily rozdíly na základě toho jak se adaptovaly na různé podmínky prostředí ve kterém žili. Právě v tomto období lidé začali obývat jeskyně (většinou sezónně) stejně jako volná prostranství. Archeologické vykopávky odhalily mnoho různorodých zdrojů potravy, které využívali. (ovoce, zelenina, semena, oříšky a podobně, podle ročního období). Začali také rybařit. Máme důkazy z lokality Orgnac v jižní Francii, z jeskyně Lazaret a z Bilzingsleбену (našly se tady rybí kosti).

Umění ve starém paleolitu ještě nedosáhlo velkého rozvoje, ale máme první díla. V Terra Amata byly objeveny zbytky okrového barviva, z jižní Francie máme bůvolí žebro s rytinou, které je datované do Risského glaciálu.

V průběhu středního pleistocénu lidé začali využívat mnohem intenzivněji své okolí a změnili také styl života. Stavěli si obydlí, živili se různorodější potravou a vytvořili nové kamenné technologie a začali používat nové materiály. Nebylo objeveno mnoho zbraní určených k lovu, proto předpokládáme, že začali užívat dřevo na výrobu luků a kopí. Také se předpokládá, že byli schopni chytat do ok a pastí. Někteří badatelé předpokládají také mrchožroutství (kdy velká zvířata zemřela při nehodách apod.).

Z evolučního pohledu jsou v průběhu Holsteinského interglaciálu a Risského glaciálu důležité dvě věci: existovalo již velké množství populací, které se od sebe lišily v některých morfologických znacích. Z druhého některé znaky přetrvávají z doby *H. erectus* a jiné naopak jsou progresivní a ukazují k *H. sapiens*.

Také musíme zdůraznit, že chronologické zařazení především evropských nálezů z tohoto období je velice problematické a není definitivní.

Způsob života

Nejvíce údajů o způsobu života raných *H. sapiens* nám poskytla francouzská naleziště. V jeskyni Arago byla nalezena skládka zvířecích kostí, kamenné nástroje a dokonce dílna, ve které se tyto nástroje vyráběli. DeLumley předpokládá, že pravěcí lovci zde měli svou základnu do které se pravidelně vraceli. Podobnou situaci objevil De Lumley v Terra Amata , lokalitě blízko francouzského města Nice, kde byla nalezena stopa pravé nohy a velké množství kamenných nástrojů. Nejzajímavější však byl nález zbytků dvou oválných chat, které mohly pojmut 10 --20 lidí. Byly konstruovány pravděpodobně z dřevěných prutů spojených nahoře, se vchodem na jedné straně a otvorem ve střeše pro odvod kouře. Ve středu chaty bylo ohniště. Pylová analýza ukázala, že tito lidé sezónně migrovali a vraceli se sem koncem jara nebo na počátku léta. Živili se lovem a sběrem. Bylo také objeveno „vybavení domácností“ ploché hladké vápencové kameny pravděpodobně sloužily k lámání kostí nebo pro sezení. Otisky v písku ukázaly, že tito lidé již skladovali potřebné zásoby, byl objeven otisk kruhové nádoby vyplněné bílým práškem. Kousky okru na koncích zahroceného kamene ukazují na nástroj sloužící k barevné dekoraci těla.. Nejstarší doklad umění ovšem pochází z jeskyně Pech del azé, kde byly nalezeny na stěnách jeskyně nakreslené spojené oblouky jsoucí po stěně zprava doleva. Tyto byly datovány podle spadlého barviva a acheulských nástrojů. Tyto značky byly udělány různými nástroji a asi v různých dobách. Dodnes se neví co tyto značky znamenají, ale předpokládá že mají kulturní kontext, někteří vědci se domnívají, že se jedná o dorozumívací systém.